

AGORA VIRTUALIOJE ERDVĖJE*

Perskaityti knygą yra begalę kartų paprasčiau nei ją parašyti, tačiau tokie teisės mokslo milžinai kaip Cassas Sunsteinas sugeba parašyti daugiau knygų, nei eilinis žmogus jų perskaito. Sunsteino tyrimo laukas yra teisė (konstitucinė, administracinė, aplinkosaugos) ir politikos mokslai, o jis pats priklauso Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidento kabinetui. „Republic.com“ (antrasis leidimas), visų pirma, patraukia būtent savo originaliu pavadinimu, kuris yra tarsi nuoroda į valstybės ir interneto santykį. Jau vien pats pavadinimas rodo valstybės aparato drauge su visuomene „persikėlimą“ į interneto erdvę. Knyga sudomina nauja ir netikėta idėja, kad internetas tam tikra prasme yra grėsmė demokratijai. Viename savo straipsnių Sunsteinas teigia, jog internetas išties padeda žmonėms – jis peržengia geografines ribas, suteikia galimybę sužinoti daugiau ir greičiau. Taip pat mažina cenzūros galimybes, nes dėl informacinių technologijų galimybių valdžia tampa nepajėgi kontroliuoti, ką žmonės turi skaityti, o ko ne¹. Vis dėlto internetas nėra panacėja – jis turi ir šalutinį poveikį (būtent demokratijai). Kokį? Tai ir aiškina „Republic.com“ eilutės.

Sunsteinas šią savo knygą „Republic.com“ pradeda mintimi, jog mes esame netoli nuo visiško komunikacijų pritaikymo kasdiniame gyvenime. Ši mintis yra tarsi ašis, aplink kurią toliau plėtojama visa knygos idėja atsakant į klausimus: kaip artėjame link visiško komu-

* Sunstein Cass R., *Republic.com*, Vilnius: Margi raštai, 2008.

¹ Sunstein Cass, *Is the Internet really a blessing for democracy?*, <<http://bostonreview.net/BR26.3/sunstein.php>>.

nikacijos pritaikomumo? Kokie to artėjimo padariniai? Kaip tai keičia mus? Kaip didėjanti privačios kontrolės galia paveiks demokratiją? Jeigu reikėtų visą knygą sudėti į vieną sakinį, tas sakinytas turėtų skambėti taip: visiškos informacijos filtravimo galios demokratinė visuomenei sukeliama padariniai. Knygoje stengiamasi pateikti aiškių, lankstų ir šiems laikams tinkantį žodžio laisvės apibrėžimą, kuris skirtųsi nuo vyravusio Prancūzijos didžiosios revoliucijos metais.

Knygoje taip pat aptariama nemaža klausimų ir temų: 1) populizmo (tiesioginės demokratijos) ir atskaitomybę bei aptarimą bandančios užtikrinti demokratinės sistemos skirtumas; 2) žodžio laisvės ir socialinės gerovės ryšys; 3) rizika, kad vienminčių tarpusavio diskusijos sukels ekstremizmą, panieką kitiems ir net prievartą; 4) piliečio ir vartotojo vaidmenų skirtumas; 5) neįtikėtina žodžio laisvės suabsoliutinimo prigimtis; 6) informacijos pateikimo visiems būdai, naudingi daugeliui žmonių; 6) potencialiai pavojingas socialinių pakopų vaidmuo; 7) būtinybė reguliuoti žodžio laisvę naudingiausia tiems, kurie garsiai priešinasi reguliavimui; 8) interneto kuriamos neribotos vartojimo galimybės, didinančios vartojimo mastą, bet ne gerinančios gyvenimus; 9) destruktivus rinkos spaudimo poveikis kultūrai ir valdžiai, 10) interneto ir kitų ryšių technologijų galimybės kovojant už laisvę (ne)turtingose šalyse². Tai yra pagrindiniai klausimai, kuriuos verta analizuoti.

Sunsteinas analizuoja laisvos raiškos sistemos veikimą ir kaip dvi pagrindines jos veikimo sąlygas įvardija tai, jog: 1) žmonės turėtų susidurti su informacija, kurios jie specialiai nesirenka (tačiau kaip padaryti, kad žmonėms nebūtų siūloma informacija, kurios jie vengia? – vis dėlto knygoje į šį klausimą nėra pateikiamas aiškus atsakymas), 2) daugelis piliečių turi turėti bendros patirties sritį, be kurios per sunku suprasti vienas kitą³. Žinių atsirinkimas mažina tokią patirtį formuojančių žinių lauką. Teigiama, kad šios dvi sąlygos aktualios kiekvienai valstybei, ypač didelei ir heterogeniškai, kur ir taip

² Cass R. Sunstein, *Republic.com*, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 12–13.

³ Sunstein, p. 16–17.

yra fragmentacijos rizika. Ji dar labiau didėja globalizacijai verčiant žmones „pasaulio piliečiais“. Dėl informacijos gausos ir jos didėjimo filtravimas yra kasdienio gyvenimo realybė – žmonės tiesiog negali aprėpti prieinamos informacijos, tad renkasi, kad gyvenimas būtų valdomas ir nuoseklus⁴. „Republic.com“ tarsi advokatas gina idėją, jog būtent laisva visuomenė visada tą leidžia. Tačiau kyla klausimas, ar visiškai laisva visuomenė yra įmanoma?

Sunsteinas teigia, kad medijų ir informacijos įvairovės mastas pasiekė ribą, kai dėl individualaus valdymo turinio didėjimo mažėja visuotinės svarbos tarpininkų galia (žmogaus pasirinkimo įvairovė tokia didelė, kad laikraščiai, radijas ir televizija nebepajėgūs formuoti jo informacijos srauto). Informacijos šiandien tiek daug, jog mes patys atsirenkame, kas tinka mums, atrasdami tam tikrus dėsnius, ryšius. Knygos autorius gana taikliai pažymi, kad žmonės, dar pasitikintys šiais tarpininkais, nuolat susiduria su netikėta medžiaga, kurios neieškojo (tai reiškia, jog, net neieškodamas informacijos, žmogus sužino, kas, žiniasklaidos nuomone, yra aktualija). Ypač įdomus tokios situacijos palyginimas su miesto gatve, kur netikėtai galima susitikti daug įvairių žmonių, kurių žmogus tiesiog neplanavo sutikti⁵. Sunsteinas yra įsitikinęs, jog žiniasklaidos reikšmė laikui bėgant vis mažėja, tačiau nesiryžta drastiškai teigti, kad ji apskritai miršta. Ir iš tiesų, juk žiniasklaidos reikšmės mažėjimas yra tiesiogiai veikiamas mažėjančio pasitikėjimo pačia žiniasklaida.

XX amžius laikytinas visuotinės svarbos tarpininkų amžiumi, bet Sunsteinas prognozuoja, jog XXI amžius jau bus kitoks. Šis reiškinys remiasi mintimi, kad visas galimybių spektras ir prisitaikymo prie vartotojo galia ypač susilpnina visuotinės svarbos tarpininkų socialinį vaidmenį. Vis dėlto minėti veiksniai negali būti vieninteliai ir lemiantys tarpininkų įtakos mažėjimą. Tačiau reikia nepamiršti (knygos autorius to nepažymi), kad mažėjant tarpininkų įtakai mažėja ir mūsų „bendrasis vardiklis“, o tai reiškia bendrumo praradimą. Intui-

⁴ Sunstein, 17.

⁵ Ten pat, p. 17–18.

tyviai kyla mintis, jog prarandanti savo tarpusavio ryšius visuomenė silpnėja.

Savo darbe Sunsteinas imasi ganėtinai sudėtingo ir drąsaus darbo – apginti patariamąsios (*deliberative*) demokratijos sąvoką. Knygoje teigiama, jog grėsmė kyla, kai žmonės atmeta tarpininkus ir vadovaujasi tik savo nuomone. Kitaip tariant, „matai, ką nori matyti, girdi, ką nori girdėti, skaitai, ką nori skaityti“. Internetas siūlo tobulas priemones surasti bet kokią norimą informaciją, tačiau pažiūrų atžvilgiu kiekviena svetainė nukreipia tik į bendraminčius ir labai retai į oponentus, taigi naikina (o gal teisingiau būtų sakyti padeda išvengti?) „susikirtimo taškus“, kur susitinka skirtingos nuomonės. Milijonai žmonių gali rinktis ir renkasi klausytis tik garsesnio savo balso atgarsio. Šioje vietoje būtų teisinga pridurti, kad tas garsesnis balsas ne visada yra teisingas ar sakantis tiesą. Čia labai svarbu suprasti, kad ir pati tiesa yra reliatyvi, turint omenyje tai, kad „man tiesa yra tik mano tiesa“.

Aiškindamas savo teorijas, Sunsteinas tarsi „atsispiria“ nuo minties, kad dabartinės ryšių technologijų permainos nėra sureikšminamos, maža to, jos yra sumenkinamos. Atsiveria galimybės vengti judėjimo ir gyvo bendravimo, nes galima viską daryti internetu tiesiai iš namų. Į tai, ką iš pirmo žvilgsnio laikome tiesiog vartotojo patogumu, Sunsteinas pažvelgia giliau ir sieja tokius procesus su piliečių susidūrimų skaičiaus mažėjimu, grėsme demokratijai ir pilietiškumui. Sunsteinas atskiria vartotojo ir piliečio sąvokas.

Toliau knygos autorius teigia, jog egzistuoja ir bendradarbiaujantis filtravimas – sistemos pačios atrenka vartotojui informaciją, atsižvelgdamos į ankstesnius jo norus (*amazon.com* pateikia sąrašą, ką dar pirko žmonės, nusipirkę tą patį, ką ir jūs, *grate.com*, lygindamas skirtingų žmonių filmų įvertinimus, gali vartotojui pasakyti, ar jam patiks jo nematytas ir nevertintas filmas)⁶. Ši funkcija skirta palyginti vartotojų interesus ir įpročius. „Republic.com“ klausia, koks yra tikslas to palyginimo tikslas? Pateikiamos dvi medalio pusės: neretai

⁶ Sunstein, p. 85.

toks palyginimas išties duoda gerą patarimą, tačiau kita vertus, tai žalinga ta prasme, kad didėja akiračio susiaurėjimo ir kelio užkirtimo formuotis kitokiam skoniui tikimybė. O didžiausia problema – tam tikros prielaidos, kad būtent dėl filtravimo žmonės matys ideologinį vaizdą ir taip taps radikalesni. Pats Sunsteinas knygoje nesiryžta prognozuoti, kaip filtravimas gali paversti žmones radikalesniais ir kaip to išvengti.

Autorius teigia, jog žodžio laisvės pagrindu laikomas draudimas valdžiai cenzūruoti jos nepalaikomą kalbą, tačiau realiai dauguma įstatymų varžo žodžio laisvę vienu ar kitu pagrindu. Tarkime, saviraiškos laisvė yra varžoma, kai siekiama apsaugoti žmogaus privatumą gyvenimą, o visuomenei nėra pagrįsto intereso žinoti informaciją apie asmenį. Sunsteinas, pats būdamas teisininkas, savo analizę to, kaip įstatymai tiesiogiai ir netiesiogiai gali varžyti žodžio laisvę, pateikia teisiniu požiūriu. Pavyzdžiui: JAV gatves ir parkus Aukščiausiasis Teismas pripažino atvirais visuomenės raiškos veiklai, tad ten leidžiami mitingai ir demonstracijos. Valdžia gali apriboti jų laiką, vietą ir būdus, tačiau tik iš dalies ir pagrįstai⁷. Apskritai oratoriams suteikiama prievartos teisė, o pati viešojo forumo doktrina užtikrina ne bausmes, o subsidijas viešajam kalbėjimui. Viešasis forumas neapsiriboja gatvėmis ir parkais, jis persikelia į internetą ir žiniasklaidą, kurie tampa daug svarbesnė saviraiškos vieta. Antikos Atėnuose buvo tikima, kad atskleisti ir išreikšti save galima tik viešumoje. Ir šiandieniniame pasaulyje tiktų toks požiūris, tačiau „išsiplėtė“ viešumos sąvoka. Viešuma – jau ne tik agora, bet ir interneto, televizijos, radijo erdvė. Tačiau tas pats JAV Aukščiausiasis Teismas atsisakė viešojo forumo erdve laikyti instrumentiškai tam net tinkamesnius oro uostus, bet numatė, kad ilgainiui, keičiantis technologijoms, visuomenės dalyvavimas gali persikelti į skaitmeninės komunikacijos erdvę. Nors teismai negarantavo virtualių viešųjų erdvių, Kongresas gali suteikti laisvo susirinkimo teisę ten, kur susitinka daugybė žmonių, o

⁷ Sunstein, p. 121.

privatūs asmenys ir be politinių sprendimų gali garantuoti nuomonių įvairovę tinklalapiuose.

Viešojo forumo doktrina leidžia kalbėtojams bendrauti su plačiomis ir, svarbiausia, heterogeniškomis žmonių masėmis, tad ir klausytojams atsiveria galimybė tapti atviriems turinčių skirtingų poreikių ir nepasitenkinimų kalbėtojų poveikiui. Antra, ši doktrina leidžia kalbėtojams prieiti prie specifinių žmonių ir institucijų ir išsakyti savo skundus. Galiausiai ji didina galimybę, kad individai apskritai bus atviri daugybės įvairiausių žmonių ir nuomonių poveikiui. Toks atvirumas nuomonių poveikiui skatina supratimą ir laisvės pojūtį. Atitinkamai egzistuoja skirtumas tarp atvirumo patirties ir argumentų poveikiams. Viešieji forumai neleidžia atsitverti nuo kartu esančių kitokių (pavyzdžiui, kitos klasės) piliečių, tad leidžia suvokti ne tik „kitų“ patirtį, bet ir argumentus. Galimos visos keturios neplanuoto ir nepageidaujamo atvirumo kitų patirčiai ar argumentams kombinacijos.

Sunsteinas mano, kad dabar pirmą kartą modernioje istorijoje ryšių technologijos teiktų prielaidas tiesioginei demokratijai, nes piliečiai kasdien gali pasakyti valdžiai, ko iš jos nori. Tačiau aptariamose knygos autorius nepabrėžia vieno reikšmingo momento – pasakyti nuomonę nėra tapatu būti išgirstam. Žinoma, sukurti atskiri tinklalapiai nuomonei reikšti. Tačiau Sunsteinas į juos žiūri skeptiškai ta prasme, kad tai tik pamatinių konstitucinių siekių iškraipymas, kenkiantis svarstymo idėjai. Tikroji demokratija, pasak Sunsteino, turi garantuoti kompetentingus, apgalvotus ir apibendrintus sprendimus, o ne mėgėjiškų individualių nuomonių momentinį vaizdą⁸.

Taigi, akivaizdi yra viena išvada – niekas neturi varžyti žodžio laisvės. Tai reiškia, jog turi būti užtikrinama, kad žmogaus būtų klausomasi. Šioje vietoje galima prisiminti Isaiah Berliną ir jo pozityviosios ir negatyviosios laisvės apibrėžimus. Kalbant apie žodžio laisvę, valstybė turi užtikrinti tiek negatyviają, tiek pozityviają laisvę. Vadinas, ne tik neturi būti varžoma, ką žmogus sako, bet ir turi būti užtikrinta, kad jis būtų išgirstas. Šių dienų pasaulyje televizija yra

⁸ Sunstein, p. 121.

tarsi aikštė, kur yra reiškiamos idėjos, o internete nėra sambūrio vietų (tos pagrindinės aikštės), tik maži takeliai, kurie gali žmogų nuvesti nežinia kur, – o tiksliau, nebūtinai ten, kur jis pats nori. Todėl čia kyla ypač svarbių klausimų, pavyzdžiui: ar internete yra susibūrimo vietų, kur susikerta skirtingi interesai ir nuomonės? O žvelgiant į ateitį kyla klausimas, ar nenuteks taip, kad gyvendami toje pačioje teritorijoje gyvensime skirtingose viešosiose erdvėse? Peršasi išvada, jog XXI amžiuje valstybių žemėlapiai yra tarsi perbraižomi iš naujo. Įprastą geografinę žemėlapi pakeičia loginės schemos ir panašūs ženklai, kurie vaizduoja virtualiąją erdvę⁹.

Apskritai skaitant šią knygą per politinę prizmę, susimąstoma, kaip internetas veikia politines diskusijas, kaip į jas įsitraukia piliečiai? Yra aišku, kad būtent internete pačiam jo vartotojui yra lengviau įsitraukti į diskusiją. Intuityviai gali atrodyti, kad internetas pateikia platesnį prieinamų diskusijų lauką ir taip formuojasi įvairovė. Tačiau jokiū būdu negalime pamiršti, kad būtent internetas, o tiksliau, jo suteikiama filtravimo galimybė, žmogui leidžia pasirinkti informaciją¹⁰. Tačiau „Republic.com“ yra teigiama, kad žmonės linkę bendrauti su maistančiais panašiai kaip jie, todėl bus sukuriamas griežtai kontroliuojamas laukas. Vis dėlto negalima kategoriškai remtis vien tuo, kad žmonės yra linkę komunikuoti su bendraminčiais, todėl bursis į tam tikrus informacinius laukus. Yra temų, kurios pritraukia „abi puses“, o kartais ir daugiau žmonių. Žmonės yra skirtingi ir informaciniai laukai neturėtų tapti tokie riboti ir uždari. Daug svarbiau yra tai, ar pats vartotojas yra linkęs į tą lauką patekti. Dėl to esminiu momentu tampa tai, kokiai visuomenei priklauso žmogus. Trumpai tariant – negalime atmesti kultūrinio, istorinio ir socialinio konteksto (net ir tvirtai tikėdami globalizacijos idėja).

Tai yra jau antrasis „Republic.com“ leidimas, tačiau šiai knygai reikia naujos redakcijos. Prognozės apie modernių technologijų (šiuo

⁹ Bielinis L., *Visuomenė, valdžia ir žiniasklaida. Prieštaringa komunikacinė simbiozė*, Vilnius: Eugrimas, 2005.

¹⁰ Vinogradnaitė I., „Virtualios viešosios erdvės Lietuvoje: kaip internetas politizuoja socialinius tinklus“, *Politologija* 1, 2009.

atveju interneto) įtaką žmogaus ateičiai turi būti nuolat atnaujinamos. Turi būti atsižvelgta į *Facebook* ir kitų panašių socialinių tinklų įtaką. Reikia pripažinti, kad socialiniai tinklai kuria tam tikrą terpę žodžio laisvei plisti. Galima prisiminti ir 2011 metų Tuniso atvejį, kai *Facebook* leido bendrą idėją turintiems žmonėms geriau organizuotis. Apskritai *Facebook* tapo vienu svarbiausių protestuotojų Vidurio Rytuose įrankiu siekiant politinės mobilizacijos. Režiumuojant svarbiausia atsakyti į klausimą, kurios Sunsteino idėjos verčia susimąstyti? Knyga „Republic.com“ įdomi savo gyvumu, nes ji parašyta „čia ir dabar“. Kaip sako pats autorius, jis nežvelgia į praeitį su nostalgija, tiesiog analizuoja esamą situaciją, kuri aktuali dabar, kai politinės diskusijos ir gyvenimas persikelia į interneto erdves, ir pateikia tam tikras prognozes. Sunsteinas pabrėžia, kad jo prognozių ir analizės nereikia prilyginti empiriniams faktams. Autorius tiesiog pateikia daug diskusinių klausimų, kurie pirmiausia turi būti užduodami viešai čia ir dabar. Nors Sunsteinas savo knygoje daugiau klausia, polemizuoja, prognozuoja, nei pateikia tikrų faktų, ji aktuali, nes jos autorius imasi herojiškos misijos: kviečia diskutuoti. Autorius saviizoliaciją įvardija kaip problemą ir knygoje aiškina, kaip filtravimas ir apskritai internetas gali sukelti šį procesą. Jis mato dvi monetos puses: interneto teikiamą patogumą vartotojui ir keliamas grėsmes žmogui tiek individualiame, tiek visuomeniniame gyvenime.

GIEDRĖ ŠĖMYTĖ

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bielinis Lauras, *Visuomenė, valdžia ir žiniasklaida. Prieštaringa komunikacinė simbiozė*, Vilnius: Eugrimas, 2005.

Sunstein Cass, *Is the Internet really a blessing for democracy?* <http://bostonreview.net/BR26.3/sunstein.php>, 2013 01 10.

Sunstein Cass R., *Republic.com*, Vilnius: Margi Raštai, 2008.

Vinogradnaitė Inga, „Virtualios viešosios erdvės Lietuvoje: kaip internetas politizuoja socialinius tinklus“, *Politologija* 1, 2009.